

ALEKSANDRA BELCHNEROWSKA

Szczecin

Relacje polsko-niemieckie w urbanonimii Pomorza Szczecińskiego

Słowa kluczowe: urbanonimia, relacje semantyczne, translacje, motywacje pozaonomastyczne, motywacje onimiczne

Nazewnictwo miejskie obszarów językowo mieszanych stwarza duże możliwości interpretacyjne. Dotyczy ono nazw ulic i placów znajdujących się w miastach Pomorza Zachodniego.

Nazewnictwo miejskie Pomorza zaczęło kształtować się w średniowieczu. Ale nie przybrało formy oficjalnej, nie było wykazów nazw ulic, rejestrów, tabliczek itp. Na przykład w Szczecinie najwcześniejsze zapisy zanotowano w dokumentach pisanych w języku łacińskim, którym posługiwali się wówczas pomorscy kanceliści, także w Szczecinie. Zanotowano tu nazwy, które były określeniami mówiącymi o położeniu jakiegoś obiektu w określonym punkcie miasta, za punkt orientacyjny przyjmując znaczniejsze budowle, jak np. bramy znajdujące się w obwarowaniach miejskich, kościoły itp. Nazwy ulic notowano po prostu podczas sporządzania różnych dokumentów kupna bądź sprzedaży nieruchomości leżących na obszarze miasta. Nazewnictwo miejskie było wówczas dość płynne, jedne nazwy zastępowały drugie, a przyczyna tego zjawiska leżała w tym, że miasta nieustannie rozwijały się gospodarczo i społecznie, co pociągało za sobą również zmiany w układzie topograficznym i urbanistycznym terenu położonego w obrębie murów miejskich, a także poza nimi. Średniowieczne nazwy ulic, placów i innych obiektów miejskich były urbanonimami mającymi konkretną, realną motywację sytuacyjną, gospodarczą i okolicznościową. Tkwiły mocno w rzeczywistości. O pewnym ustaleniu się urbanonimii można mówić, gdy pojawiły się tabliczki z nazwami ulic i placów, co nastąpiło w XVIII wieku, np. w Szczecinie. Pierwsze wzmianki o nazwach ulic pochodzą z miejskich map katastralnych (Berg-haus 1875–1878: 233; Fredrich Lemcke 1926: 60). Istotnym faktem, nie tylko dla

Szczecina, było przyłączanie do obszarów starego miasta, znajdujących się, często poza murami miejskimi, sąsiadujących z nimi, osad i wsi. Nastąpiło to w połowie XIX wieku (Piskorski 1987; Barran 1993).

Sytuacja uległa zmianie po 1945 r., kiedy to nazwy niemieckie należało zastąpić nazwami polskimi. Dotyczyło to przede wszystkim miast Polski zachodniej i północnej. Najczęściej stosowanym zabiegiem było kalkowanie nazw zastanych (np. Fahrstraße – dziś Przejazd, Greifenhagenerstraße – Gryfińska, Thornerstraße – Toruńska itp.). Występowały też kalki z adaptacją słowotwórczą. W wypadku zaliczonych tu nazw polonizacja polegała często na tłumaczeniu i zmianie paradygmatu, np. Admiral Graf Spee Straße – dziś Admiralska, Petersielenstraße (Petersielie „pietruska”) – Warzywna, Dorf Straße – Włociańska, Frauenstraße – Panieńska, Schulzenstraße – Sołtysia (Schulz – sołtys) itp.

Najczęstszym sposobem adaptacji zastanych nazw były więc translacje, czyli kalki połączone z różnego rodzaju adaptacjami słowotwórczymi, nazw niemieckich. Był to najprostszy sposób adaptacji nazw obcych do polskiego systemu językowego. I nie tylko w Szczecinie, ale także we Wrocławiu, np. Schwerinstraße – Szweryńska, Sand Str. – Piaskowa, Oelsner Str. – Oleśnicka i in., chociaż tu to zjawisko występuje może rzadziej niż na Pomorzu (odsyłam do „Słownika nazewnictwa krajoznawczego”, Wrocław 2004).

Najbardziej jednak interesująca jest grupa nazw ulic i placów, w których widać wyraźną bliskość semantyczną między nazwą wcześniejszą, niemiecką i nazwą nadaną na Pomorzu i w miastach zachodniej Polski po 1945 r. Zauważa się tu specyficzny sposób inspiracji nazw polskich przez nazwy niemieckie. Określiłabym tę grupę nazw jako: relacyjne semantycznie. Wyodrębnić tu można nazwy mieszczące się w tym samym kręgu semantycznym, nazwy zbliżone semantycznie i nazwy, w których można się tylko domyślać podobieństwa semantycznego.

Wśród tych pierwszych znajdują się nazwy związane z antroponimami i nazwami geograficznymi, podobnie jak w drugiej grupie urbanonimów (plateonimów). Trzecią grupę stanowią nazwy niejednoznaczne pod względem klasyfikacyjnym i może nawet dyskusyjne.

Z różnych materiałów źródłowych (dokumenty drukowane, materiały kartograficzne, opracowania historyczne) zgromadziłam przykłady urbanonimów z kilku wybranych miast pomorskich (Szczecin, Kołobrzeg, Koszalin, Słupsk, Gryfino, Choszczno, Gorzów, Stargard), a także tylko wybiórczo z Wrocławia i Opola.

Wśród nazw związanych z antroponimami spotkać można nazwiska pisarzy, poetów, malarzy, również ludzi znanych z historii regionu bądź świata, zasłużonych dla nauki itp., choć rzadko nazwiska ludzi tej samej profesji (różnej narodowości), które się zastępują.

Nazwy związane z innymi nazwami geograficznymi to najczęściej nazwy miast, prowincji, części świata itp., jest też grupa, choć niezbyt liczna, nazw apetywnych, nazw metaforycznych. I – najbardziej kontrowersyjna – nazw, w których relacje semantyczne są dość ulotne.

Przedstawię tutaj przykłady potwierdzające moje obserwacje. Są to nazwy występujące w różnych miejscowościach.

Nazwy osobowe:

Rejtana Tadeusza – Holstenstr. (Pyrz.), Żwirki i Wigury – Graff Zeppelinstr. (Sł.), Pawła Findera – Wilhelmstr. (Sł.), Henryka Sienkiewicza – Bismarckplatz (Sł.), Królowej Jadwigi – Marienstr. (Sł.), Mieczysława Niedziałkowskiego – Martin Lutherstr. (Sł.), A. Asnyka – Graaf Speestr. (Gryf.), T. Kościuszki – Wittestr. (Gryf.), Z. Krasieńskiego – Zeppelinstr. (Gryf.), A. Mickiewicza – Oswald Boelkestr. (Gryfin.), E. Orzeszkowej – Schlagetterstr. (Gryf.), W. Reymonta – Richthofenstr. (Manfred, Albrecht) (Gryf.), J. Słowackiego – Hunefeldstr. (Hermann) (Gryf.), Jagiełły – Otto Bismarck Str. (Szcz. Dąbie), H. Kołłątaja – Pestalozzistr. (Szcz. Dąbie), J. Matejki – Richard Wagnerstr. (Szcz. Dąbie), Jordana Henryka – Heinricha von Kleiststr. (Szcz. Dąbie), Berka Joselewicza – Gutenbergstr. (Szcz. Podj.), S. Żeromskiego – Wilhelm Gustloff Weg (Szcz. Podj.), Mareckiego Fr. – Schillerpl. (Szcz. Podj.), (Izaaka) Newtona – Wilhelmstr. (Szcz. Podj.), W. Sikorskiego – Ernst Arndt Moritz Weg (Szcz. Podj.), M. Kopernika – Ludwig Uhland Weg (Szcz. Dąbie), K. Pułaskiego – Moltkestr. (Szcz. Dąbie), Bolesława Chrobrego – Kaiser Friedrich Str. (Szcz. Dąbie), Stefana Batorego – Franz Schubert Weg (Szcz. Dąbie), H. Sienkiewicza – Ludwig von Beethovenstr. (Szcz. Dąbie), Axentowicza – Gregor Mendel Weg (Szcz. Żel.), Długosza – Adolfstr. (Szcz. Nieb.), Fałata Juliana – Goetheweg (Szcz. Pog.), Frycza Modrzewskiego Andrzeja – Immanuelstr. (Szcz. Pog.), Samuela Lindego – Martin Wehrmannstr. (Szcz. Pog.), Tadeusza Milewskiego – Beringweg (Szcz. Bol.), Wł. Nehringa – Wilhelmstr. (Szcz. Bol.), B. Prusa – Herder Weg (Szcz.), K. Przerwy-Tetmajera – Hans Sachs Weg (Szcz. Pog.), F. Chopina – Tirpitzstr. (Wałcz), Kazimierza Wielkiego – Gneisenaustr. (Pł.), Królowej Jadwigi – Steinstr. (Jastr.) [Karl v. Stein, marsz. prus.], Okrzei – Nicolaiweg (Jastr.) i in.

Nie przytaczam tu wszystkich zebranych przykładów, jest ich po prostu wiele, chcę bowiem zjawisko tylko zasygnalizować, a nie zgromadzić dane statystyczne.

Z tego fragmentarycznego przeglądu nazw nasuwają się pewne wnioski, np. co do formy niektórych nazw polskich, zauważyć można różnice w szyku: imię, nazwisko, ale też nazwisko – imię. Poza tym wśród nazw niemieckich przeważają nazwy związane, najogólniej ujmując, z militariami (nazwiska marszałków, znanych dowódców, konstruktorów samolotów, „asów lotnictwa” itp.). Dopiero na dalszych miejscach znalazły się nazwiska osób znanych z kręgów kultury, sztuki i nauki, a także zasłużonych dla regionu (np. Hermann Hacken, burmistrz Szczecina, czy historyk H. Wehrmann). Znacznie lepiej reprezentowani są w polskim nazewnictwie miejskim poeci, pisarze, ludzie nauki czy też działacze polityczni i społeczni.

Są wśród polskich nazw miejskich wspomnianych miast urbanonimy inspirowane przez *inne niemieckie nazwy geograficzne*, np. Lipiańska – Altdammerstr.

(Pyrz.) [n.m. Lipiany – Lippene i Dąbie – Altdamm), Szczecińska – Soldinerstr. (Pyrz.), (Szczecin – Myślibórz – Soldin), Chojnicka – Posenerstr. (Warszawa), (Chojnice szcz. – Poznań – Posen), Chorwacka – Graudenzstr. (Szcz. Dąbie), (Chorwacja – Grudziądz – Graudenz), Dąbska – Rosengarten (cz. Dąbia), Starogardzka – Dammerstr. (Szcz. Podj.), Helska – Gnesenstr. (Dąbie), Gdyńska – Schleswigerstr. (Dąbie), (Schleswig – Holstein w pn. Niemczech) i in.

Także różne *appellativa niemieckie* leżały u podstaw nazw polskich, np. Kościelna – Muehlenstr. (Gryf.), Babiego Łata – Gribenstr. (Gryf.), Cedrowa – Buchheidestr. (Zdr.), Czeremchowa – Birkenweg (Szcz. Zdr.), Jabłoniowa – Waldstr. (Szcz. Podj.), Narzędziowa – Weg zu Starkefabrik (Szcz. Zdr.), Smutna – Friedhoferstr. (Szcz. Dąbie), Żagłowa – See Weg (Szcz. Dąbie) i in.

W Szczecinie jest też kilka *nazw inspirowanych przez literaturę*, np. Sabały – Brüder Grimm Str., Zagłoby – Wilhelm Tell Str.

Występują też *nazwy kojarzące się z postaciami i wydarzeniami historycznymi*, np. Stalina (Kg), to wcześniej: Hitler Alee, Obrońców Stalingradu, też 9 Marca – Adolf Hitler Pl. (Śl.), 1 Maja – Horst Wessel Str. (Kg.), Armii Krajowej, wcześniej Lenina – Adolf Hitler Str., wcześniej Kaiser Platz (Kg), Pl. Grunwaldzki – Paradepl. (Gorz.) itp.

Zauważyć można pewną prawidłowość w nadawaniu nazw polskich ulicom i placom, noszącym wcześniej miana niemieckie. W zasadzie, poza pewnymi wyjątkami, szczególnie przy nazwach odosobowych, odchodzono od modelu: poeta – poeta, muzyk – muzyk, uczone – uczone. Do wyjątków należy tu kilka nazw z obszaru Szczecina, np. S. Moniuszki – R. Wagnerstr, M. Czajkowskiego – Mozart Str., Karola Szymanowskiego – Beethovenstr, Kazimierza Przerwy-Tetmajera – Hans Hoffman Weg, Samuela Lindego – Martin Wehrmann Str.

Nazw związanych z nazwami geograficznymi jest znacznie więcej we wskazanych miastach, ale są też kalki, jak zauważyłam na początku.

Przedstawione zostały wybrane nazwy z miast pomorskich, ale takie same zjawiska wystąpiły w miastach Polski zachodniej, m.in. we Wrocławiu, np. Bema – Gneisenaustr., Beniowskiego – Scheerstr., Bolesława Chrobrego – Bismarckstr., Dembowskiego – Ludendorffstr., Koszalińska – Stralsunderstr., Kwidzyńska – Koenigsbergstr., Mickiewicza – Adolf Hitler Str.

Na ogół przymiotnikowe nazwy ulic od nazw miejscowych były nazwami kierunkowymi, bo prowadziły z jednej miejscowości do drugiej. Tak było w wypadku przytoczonych tu nazw niemieckich. Natomiast nazwy polskie, które zastąpiły tego typu nazwy niemieckie, były nazwami jedynie pamiątkowymi, tej funkcji wskazywania kierunku nie miały. Tak było w miastach, w których nazewnictwo polskie poprzedzało nazewnictwo obce.

Niemieckie nazwy pamiątkowe także utrwalają postaci i inne nazwy geograficzne, choć struktura ich różni się od struktury nazw polskich, przeważają formy rzeczownikowe.

Nazewnictwo, o którym tu była mowa, stanowi ponad 60% powojennego zasobu onimicznego pomorskiego nazewnictwa miejskiego.

Bibliografia

- Archiwum Ziemi Wałeckiej. Teczki.
Barran Fritz R., *Städte – Atlas Pommern*. [b.m.] 1993 (2. Aufl.).
Battak Marek J., Szczepankiewicz-Battak J., (2004), *Słownik nazewnictwa krajoznawczego*. Wrocław (6. wyd.).
Berghaus H., (1875–1878), *Die Straßen und ihre Namen*, [w:] *Geschichte der Stadt Stettin*, Bd. 8. th. 1. Berlin.
Białecki T., *Zmiany topograficzne i onomastyczne Starego Miasta w Szczecinie na przestrzeni dziejów*. Przegląd Zachodniopomorski, T. I (XXX), 1986, z. 3.
Das älteste Stettiner Stadtbuch (1305–1352), (1921), hrsg. von Dr. Martin Wehrmann. Stettin.
Fredrich C., Lemcke H. (1926), *Die ältere Stettiner Straßennamen im Rahmen der älteren Stadtentwicklung*. Stettin. 2. Auflage.
Goehrke P. (1915), *Das Deutsch-Kroner Land. Die Provinz Westpreußen in Wort und Sagen*. Danzig.
Handke K. (1989), *Nazewnictwo miejskie. Szkic teoretyczno-metodologiczny*. Warszawa–Poznań.
Piskorski Jan M. (1987), *Miasta Księstwa Szczecińskiego do połowy XIV wieku*. Poznań.
Plany miast (Człopa 1935, 2005; Jastrowie 1934, 1935, 2005; Mirosławiec 1935, 2005, Wałcz 1937, 2005).
Plany Szczecina od 1934 roku.
Protokół wizytacji parafii rzymsko-katolickiej w Człopie w 1831 roku.
Rybicki H. (1973), *Koszalińskie ulice*, Pobrzeże 55.
Zajęlska E.Z. (2002), *Ulice Słupska*, Słupia 7. Słupsk.

Polish-German relations in urbanonyms of Szczecin Pomerania

Summary

This article describes processes of urbanonym creation in the cities located in Western Pomerania and western region of Poland after 1945. The authoress makes efforts to indicate extraonomastic motivations – cultural, social and political – that created a basis for former German names, and for new Polish names that have replaced them. This tendency is illustrated by examples of urbanonyms that originate from chosen cities located in the explored region. The onomastic relation between new and old names is highlighted.

Translated by Aleksandra Belchnerowska

Aleksandra Belchnerowska
Instytut Polonistyki i Kulturoznawstwa Uniwersytetu Szczecińskiego
al. Jedności Narodowej 22a
70-453 Szczecin